

Проблеми визначення цивільно-правового режиму трансплантатів

Problems of determining the civil-legal regime of transplantates

Іван Танасійчук

Ключові слова:

цивільно-правовий режим, річ, трансплантат, трансплантація.

Key words:

civil-legal regime, thing, transplantate, transplantation.

Актуальність обраної для дослідження теми зумовлюється декількома чинниками.

По-перше, невирішеність питання щодо правового режиму органів і тканин негативно впливає як на розвиток самої трансплантології, так і на розвиток законодавства в цій сфері.

По-друге, у вітчизняній науці відсутні будь-які ґрунтовні монографічні або дисертаційні дослідження, присвячені саме цивільно-правовому режиму трансплантатів. В Україні на сьогодні захищено лише дві дисертаційні роботи: одна з них присвячена кримінально-правовим проблемам трансплантації органів і тканин людини та донорства крові (Г.В. Чеботарьова, Київ, 2003 р.), інша – адміністративно-правовому забезпеченню трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів (О.Г. Пелагеша, Київ, 2011 р.). Натомість цивільно-правові аспекти проблем визначення режиму трансплантатів досліджуються лише фрагментарно.

По-третє, правовідносини з трансплантації органів і тканин людині (далі – трансплантати) ґрунтуються саме на цивільно-правовому договорі щодо надання медичних послуг із трансплантації.

З урахуванням вищевикладеного особливу увагу сучасні правознавці та законодавці мають приділити саме визначенню й окресленню особливостей цивільно-правового режиму трансплантатів.

Мета статті – визначення цивільно-правового режиму органів та інших анатомічних матеріалів, які використовуються під час трансплантації людині.

Питання щодо об'єкта цивільно-правових відносин із надання медичних послуг із трансплантації є вельми актуальним і досить дискусійним у правовій літературі. Воно також тісно пов'язане з низкою інших питань, зокрема щодо наявності речового права людини на своє тіло. Тобто, чи є людина власником свого тіла протягом свого життя й чи може розпоряджатися ним після смерті.

Деякі зарубіжні фахівці вважають за необхідне визнати за людиною право власності на своє тіло як загалом, так і на окремі органи зокрема¹. Інші ж категорично висловлюють протилежну точку зору, вказуючи при цьому на небезпечність кримінальної комерціалізації². В останні роки спостерігається ситуація, відповідно до якої права як на тіло, так і на окремі органи чи тканини людини в літературі прийнято вважати соматичними (від грец. soma – тіло)³. Адже, як правильно зазначають А.Б. Лісаченко та А.В. Майфат, «наши правоотношения относительно собственного тела не вещны по своей сути. Право на владение, пользование и распоряжение собственным телом как единым целым – это самостоятельное право, не имеющее вещной природы. Это право на собственное тело естественное, данное нам в силу рождения. Вероятно,

¹ Boulir W. Sperm, Spleens, and Other Valuables: The Need to Recognize Property Rights in Human Body Parts / W. Bolir // Hofstra Law Review, Spring. – 1995. – V. 23. – № 3. – P. 693–731.

² Gerike Paul A. Human Biological Material: A Proprietary Interest or Part of the Monistic Being? / A. Paul Gerike // 17 Ohio N.U.L. Rev. – 1991. – № 17 (4). – P. 805.

³ Красс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Красс // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 43; Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации : историко-правовой и теоретический анализ : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Э. Старовойтова. – СПб., 2006. – С. 7.

такое право следует отнести к нематериальным благам (ст. 150 ГК РФ)⁴. М.М. Малєїна також вважає, що «телесную оболочку человека как отдельный самостоятельный объект прав признать нельзя, поскольку при жизни человека сама по себе она не существует, а выступает неотъемлемым компонентом индивиду. В данной связи владение, пользование и распоряжение человека своим телом происходит не путем осуществления соответствующих правомочий собственника, а через совершение других правомерных действий по реализации права на физическую неприкосновенность»⁵.

Якщо ж припустити, що людина має право власності на своє тіло (та його частини), то в такому випадку мають застосовуватись цивільно-правові норми щодо володіння, користування й розпорядження ним, зокрема й щодо відчуження майна людини (глава 23 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України). На нашу думку, тілесну оболонку людини не можна визнати окремим самостійним об'єктом, оскільки за життя людини вона не існує сама по собі, а є невід'ємною частиною індивіда. У зв'язку з цим користування й розпорядження організмом людини відбувається не шляхом здійснення правомочностей власника, а за допомогою здійснення інших правомірних дій щодо реалізації немайнового права на фізичну недоторканність. Отже, під час укладання договору донорства або в результаті одностороннього правочину – розпорядження про місце свого поховання – об'єктом правовідносин, які виникають, потрібно визнати фізичну недоторканність. Унаслідок цього право на трансплантацію органів чи тканин людини загалом прийнято вважати за своєю природою соматичним правом⁶.

Стосовно правового статусу окремих органів також висловлюються різні погляди.

Грунтуючись на вищенаведеній позиції щодо нематеріального характеру прав людини на своє тіло, одні фахівці вважають, що органи людини є особистими немайновими благами, з приводу яких складаються цивільно-правові відносини донорства і трансплантації. Після відділення від конкретної людини припускається, що трансплантати втрачають свою індивідуально-особисту визначеність⁷.

Інші дослідники наполягають на тому, що, наприклад, «кровь человека является частью его организма, а не частью материального мира. Кровь человека не имеет рыночного эквивалента и не может быть предметом сделки»⁸. Унаслідок цього органи і тканини не можна вважати предметом цивільно-правових правочинів⁹.

Третя позиція дослідників зводиться до того, що органи і тканини людини визнаються речами, які обмежені в цивільному обігу. Зокрема, Д.С. Донцов, досліджуючи природу органів і тканин людини, вбачає в них ознаки, які притаманні саме речам, – тілесність (матеріальність), досяжність пануванню суб'єктів цивільного права й цінність (корисність)¹⁰. Зауважимо, що ця позиція є домінуючою в сучасній правовій науці, оскільки її поділяють практично всі сучасні дослідники відносин із трансплантології та донорства (В.П. Сальников і С.Г. Стеценко¹¹, О.Г. Пеллагеша¹², С.С. Шевчук¹³ та інші). Характеризуючи органи і тканини, вилучені з організму, А.Б. Лісаченко й А.В. Майфат відзначають, що вони «относятся к движимым и неодушевленным вещам. Большая часть является неделимыми вещами, но некоторые могут быть разделены на части без изменения назначения (например, использование для трансплантации частей печени). Такого рода вещи могут быть как индивидуально определенными, так и родовыми (200 г. натуральных волос), потребляемыми (сыворотка крови) и непотребляемыми (скальп)»¹⁴.

⁴ Лісаченко А.В. Тело человека, его отдельные части как объекты правового воздействия (некоторые предложения для обсуждения) / А.В. Лісаченко, А.В. Майфат // Юридический мир. – 2002. – № 2. – С. 8–9.

⁵ Малєїна М.Н. Статус органов, тканей, тела человека как объектов права собственности и права на физическую неприкосновенность / М.Н. Малєїна // Законодательство. – 2003. – № 11. – С. 18–19.

⁶ Завальнюк В.В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології / В.В. Завальнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua>.

⁷ Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации / Л.О. Красавчикова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. акад., 1994. – С. 15–19.

⁸ Волож З.Л. Право на кровь / З.Л. Волож // Вестник советской юстиции. – 1928. – № 7. – С. 215–216.

⁹ Ковалев М.И. Юридические проблемы современной генетики / М.И. Ковалев // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 20.

¹⁰ Донцов Д.С. Органы и ткани человека как объекты вещного права в Российской Федерации / Д.С. Донцов // Медицинское право. – 2009. – № 2 (26). – С. 43–46.

¹¹ Сальников В.П. Трансплантация органов и тканей человека: проблемы правового регулирования / В.П. Сальников, С.Г. Стеценко ; под ред. В.П. Сальникова (вступ. ст.). – СПб. : Фонд «Университет», 2000. – С. 43–44.

¹² Пеллагеша О.Г. Адміністративно-правове забезпечення трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.Г. Пеллагеша. – К., 2011. – С. 4.

¹³ Шевчук С.С. Личные неимущественные права граждан в сфере медицинских услуг по гражданскому законодательству России : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.С. Шевчук. – Ростов н/Д, 2005. – С. 100–101.

¹⁴ Лісаченко А.В. Указ. соч. – С. 10.

Р.А. Квернадзе вважає, що «жизнь и здоровье в одних отношениях выступают как нематериальные, абстрактные блага, в других – как материальные, вещные, когда жизнь как материальный объект, состоит из элементов: органов, тканей, самого организма человека. Отношения в сфере здравоохранения и медицины носят специфический характер, ибо их объектами являются здоровье, жизнь, органы, ткани и сам организм человека, которые в зависимости от характера отношений могут быть и нематериальным благом, и материальным, условно говоря, вещью»¹⁵.

У контексті питання, що розглядається, варто також указати, що в літературі зустрічається позиція щодо необхідності визнання за органами та тканинами особливого статусу – біологічного об'єкта, який належить до категорії іншого майна¹⁶.

Певні автори слушно зауважують, що «право должно выразить однозначное отношение к телу человека и его составным частям (органам и тканям) с точки зрения их признания или непризнания объектами гражданских прав (в частности, признания их «вещами, ограниченными в обороте»)»¹⁷.

Під час дослідження цивільно-правового режиму трансплантатів, на нашу думку, варто враховувати позицію В.В. Ровного, який зазначає, що «если вещи действительно представляют предметы материального мира, то этот тезис сам по себе вовсе не предопределяет и не предрешает вопрос о том, что всякий предмет материального мира должен с неизбежностью отождествляться с понятием «вещь», а потому не исключает существования наряду с вещами также самостоятельной категории не вещных материальных благ. Таким образом, поскольку вещи могут не охватывать собой всего многообразия предметов материального мира, то и рассмотрение всякого материального блага сквозь призму вещи по крайней мере нуждается в более обстоятельном теоретическом обосновании»¹⁸.

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16.07.1999¹⁹ (далі – Закон про трансплантацію), укладання угод, що передбачають купівлю-продаж органів або інших анатомічних матеріалів людини, за винятком кісткового мозку, забороняється. Аналогічна заборона міститься й у ст. 15 ФЗ РФ «Про трансплантацію органів та (або) тканин людини» від 22.12.1992²⁰. Ця норма дала підставу російській дослідниці Є.М. Степановій стверджувати, що оскільки «ни в одном нормативном акте нет запрета на другие сделки, в частности – дарение», тому «органы и ткани человека могут являться объектами сделок, а значит, и объектами гражданско-правовых отношений вообще»²¹. На цій позиції наполягає й О.В. Головнізін: «Органы и ткани человека могут быть предметом (объектом) иных сделок, за исключением купли-продажи (например, дарения, хранения и т. д.)»²². С.М. Мирзов і В.А. Нагорний, у свою чергу, вважають, що оскільки «из содержания ст. ст. 454, 455 ГК РФ следует, что поскольку цель договора купли-продажи – установление вещного права, то предметом сделки могут быть вещи <...>, способные установить право собственности», тому «законодателем косвенно признается не только возможность включения органов и тканей человека в гражданский оборот, но и их надделение вещно-правовым статусом, специфика которого не отражена в гражданском законодательстве»²³.

Вважаємо зазначений висновок завчасним. Слідуючи логіці зазначених дослідників, можемо сказати, що органи і тканини людині взагалі можуть бути об'єктами будь-яких цивільно-правових правочинів, ок-

¹⁵ Квернадзе Р.А. Некоторые аспекты становления и развития законодательства в области здравоохранения / Р.А. Квернадзе // Государство и право. – 2001. – № 8. – С. 104.

¹⁶ Аполинская Н.В. Биологические объекты человека в гражданском праве Российской Федерации : [монография] / Н.В. Аполинская. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – С. 28–30.

¹⁷ Клык Н. Медицинский кодекс России: каким ему быть? / Н. Клык, В. Соловьев // Рос. юстиция. – 1997. – № 9. – С. 22.

¹⁸ Ровный В.В. Новейшее исследование предмета гражданского права (рецензия на монографию М.Н. Малеиной «Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита») / В.В. Ровный // Сибирский юридический вестник. – 2010. – № 3. – С. 78.

¹⁹ Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини : Закон України від 16.07.1999 № 1007-XIV зі змі. та доп., внес. законами України; станом на 26.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.

²⁰ О трансплантации органов и (или) тканей человека : Федеральный Закон РФ от 22.12.1992 № 4180-1 с изм. и доп., внес. фед. законами РФ; по сост. на 23.05.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru>.

²¹ Степанова Е.Н. Трансплантация органов человека: мировой опыт и Россия (Гражданско-правовой аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Е.Н. Степанова. – М., 2004. – С. 38.

²² Головинин А.В. Гражданско-правовой режим вещей / А.В. Головинин // Актуальные проблемы цивилистических отраслей права : межвузовский сборник научных трудов / отв ред.: Е.П. Черновол. – Вып. 4. – Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России, 2004. – С. 45.

²³ Мырзов С.Н. К вопросу о вещно-правовом статусе органов и тканей человека: дифференцированный подход к разрешению проблемы / С.Н. Мырзов, В.А. Нагорный // Медицинское право. – 2014. – № 3 (55). – С. 36.

рім купівлі-продажу. Указане, по-перше, суперечить меті існування трансплантатів. Зокрема, український законодавець у ст. 1 Закону про трансплантацію чітко визначив, що такі види трансплантатів, як гомотрансплантати й ксенотрансплантати, призначені виключно для трансплантації. По-друге, норми медичного права складаються не лише із цивільно-правових норм, а й кримінально-правових, адміністративно-правових тощо. У свою чергу, цивільно-правові норми можуть бути як дозвільними, так і заборонними. Відтак відповідні норми щодо заборони купівлі-продажу трансплантатів потрібно вважати заборонними цивільно-правовими нормами. Так, досліджуючи кримінально-правові аспекти діяльності, що здійснюється у сфері трансплантації й донорства крові, Г.В. Чеботарьова слушно вказує, що норми Закону про трансплантацію «стали нормами права, які охороняються силою державного примусу»²⁴. Отже, законодавчими нормами щодо трансплантації звужено коло правочинів, які можуть укладатись щодо трансплантатів, – лише у рамках цивільно-правового правочину про надання медичної допомоги щодо трансплантації. І, нарешті, враховуючи моральний аспект, при наданні дозволу з боку законодавця на укладення відмінних від купівлі-продажу правочинів щодо трансплантатів ми ризикуємо отримати велику кількість удаваних правочинів (ст. 235 ЦК України), які приховуватимуть насправді купівлю-продаж органів і тканин людини.

На увагу заслуговує позиція Г.М. Красновського, який вважає, що «органы и ткани человека образуются в результате естественного биологического процесса и поэтому не подпадают под понятие вещи, имущества, не имеют рыночного эквивалента; в отношении них невозможно говорить о каких-либо сделках гражданско-правового характера. Затраты же труда по консервации органов не изменяют свойства самого органа, а направлены только на создание возможности использования его по целевому назначению и поэтому составляют стоимость услуг, связанных с осуществлением трансплантации, а не органа или ткани, изъятых для пересадки»²⁵.

Дійсно, з моменту вилучення з тіла людини трансплантату останній припиняє своє існування як єдиний цілий організм і до моменту завершення трансплантації існує як самостійний об'єкт матеріального світу. Як нам видається, цього факту ще недостатньо для того, щоб визнати трансплантат річчю в цивільно-правовому сенсі та надати йому речовий статус. Ст. 1 Закону про трансплантацію визначає, що трансплантацією є «спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини чи у тварини» (курсив наш – І. Т.). Як бачимо, метою цього методу є не вилучення трансплантату, а його пересадка від донора до реципієнта, тобто перенесення до природного середовища останнього. Отже, вилучення трансплантату є частиною цивільно-правового відношення з надання медичної допомоги реципієнтові. Трансплантат, на нашу думку, не має таких властивостей, як споживчість і корисність, адже якісний ефект досягається тут у результаті надання медичної послуги із трансплантації. Тому об'єктом такого правовідношення є не трансплантат як річ, а поведінка учасників цього правовідношення щодо його пересадки, що, у свою чергу, є змістом медичної послуги.

На користь висловленої позиції також свідчить і таке. Як указувалось вище, норми медичного права складаються як із цивільно-правових, так і з інших галузевих норм. Водночас медичному праву притаманна й така ознака, як наявність спеціальних суто медичних норм, які за своєю природою не можна зарахувати до жодної галузі. Їх у літературі називають по-різному: «норми з «медичною» забарвленістю»²⁶, «суто медичні норми»²⁷ тощо. До таких норм прийнято включати норми, які стосуються діагностики, складної діагностики, лікування, хірургічного втручання, лікування особливо небезпечних захворювань, операцій на людині, штучного запліднення, стерилізації, констатації смерті, й інші спеціальні норми. Отже, інструкції щодо вилучення органів людини в донора-трупа, вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів і фрагментів у донора-трупа, виготовлення біоімплантатів, переліки органів людини, дозволених до вилучення в донора-трупа, анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення в донора-трупа й мертвого плода людини, умови забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення, затверджені наказами Міністерства охорони здоров'я України, та інші спеціальні нормативно-правові акти в галузі трансплантології варто вважати суто медичними нормами. Відтак до цивільно-правових відносин щодо надання медичної послуги із трансплантації

²⁴ Чеботарьова Г.В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Г.В. Чеботарьова. – К., 2003. – С. 9.

²⁵ Красновский Г.Н. Биоэтические и уголовно-правовые проблемы в законе Российской Федерации о трансплантации органов и (или) тканей человека / Г.Н. Красновский // Государство и право. – 1993. – № 12. – С. 74–75.

²⁶ Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: [навчальний посібник] / Н.Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – С. 116.

²⁷ Андреев В.С. Деонтология, «медицинское право», право социального обеспечения в СССР / В.С. Андреев // Советская юстиция. – 1980. – № 24. – С. 19–20.

органів і тканин людині, де основними суб'єктами виступатимуть донор, медична установа та реципієнт, належать суто медичні норми, що мають опосередковане значення, оскільки основою правової регламентації цих відносин буде цивільно-правовий договір щодо надання такої послуги.

Анотація

Статтю присвячено проблемі визначення цивільно-правового режиму органів та інших анатомічних матеріалів, які використовуються під час трансплантації людині. У процесі дослідження теоретичних положень і норм чинного законодавства зроблено висновок щодо неможливості зарахування трансплантатів до об'єктів цивільних прав.

Summary

The article is devoted to the problem of determining the civil-law regime of organs and other anatomical materials that are used in transplantation in man. In the process of study of theoretical provisions and current legislation the conclusion about the impossibility of allocating the transplantates to the objects of civil rights was made.

Використана література:

1. Boulir W. Sperm, Spleens, and Other Valuables: The Need to Recognize Property Rights in Human Body Parts / W. Bolir // Hofstra Law Review, Spring. – 1995. – V. 23. – № 3. – P. 693–731.
2. Gerike Paul A. Human Biological Material: A Proprietary Interest or Part of the Monistic Being? / Paul A. Gerike // 17 Ohio N.U.L. Rev. – 1991. – № 17 (4). – P. 805–825.
3. Андреев В.С. Деонтология, «медицинское право», право социального обеспечения в СССР / В.С. Андреев // Советская юстиция. – 1980. – № 24. – С. 19–20.
4. Аполинская Н.В. Биологические объекты человека в гражданском праве Российской Федерации : [монография] / Н.В. Аполинская. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – 157 с.
5. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту : [навчальний посібник] / Н.Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – 615 с.
6. Волож З.Л. Право на кровь / З.Л. Волож // Вестник советской юстиции. – 1928. – № 7. – С. 214–218.
7. Головизнин А.В. Гражданско-правовой режим вещей / А.В. Головизнин // Актуальные проблемы цивилистических отраслей права : межвузовский сборник научных трудов / отв ред.: Е.П. Черновол. – Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России, 2004. – С. 43–49.
8. Донцов Д.С. Органы и ткани человека как объекты вещного права в Российской Федерации / Д.С. Донцов // Медицинское право. – 2009. – № 2 (26). – С. 43–46.
9. Завальнюк В.В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології / В.В. Завальнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua>.
10. Квернадзе Р.А. Некоторые аспекты становления и развития законодательства в области здравоохранения / Р.А. Квернадзе // Государство и право. – 2001. – № 8. – С. 99–104.
11. Клык Н. Медицинский кодекс России: каким ему быть? / Н. Клык, В. Соловьев // Рос. юстиция. – 1997. – № 9. – С. 20–24.
12. Ковалев М.И. Юридические проблемы современной генетики / М.И. Ковалев // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 15–21.
13. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации / Л.О. Красавчикова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. юрид. акад., 1994. – 199 с.
14. Красновский Г.Н. Биоэтические и уголовно-правовые проблемы в законе Российской Федерации о трансплантации органов и (или) тканей человека / Г.Н. Красновский // Государство и право. – 1993. – № 12. – С. 69–75.
15. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Крусс // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 43–50.
16. Лисаченко А.В. Тело человека, его отдельные части как объекты правового воздействия (некоторые предложения для обсуждения) / А.В. Лисаченко, А.В. Майфат // Юридический мир. – 2002. – № 2. – С. 4–15.
17. Малеина М.Н. Статус органов, тканей, тела человека как объектов права собственности и права на физическую неприкосновенность / М.Н. Малеина // Законодательство. – 2003. – № 11. – С. 13–20.

18. Мырзов С.Н. К вопросу о вещно-правовом статусе органов и тканей человека: дифференцированный подход к разрешению проблемы / С.Н. Мырзов, В.А. Нагорный // Медицинское право. – 2014. – № 3 (55). – С. 35–40.
19. 198. О трансплантации органов и (или) тканей человека : Федеральный Закон РФ от 22.12.1992 № 4180-І с изм. и доп., внес. фед. законами РФ; по сост. на 23.05.2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru>.
20. Пелагеша О.Г. Адміністративно-правове забезпечення трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.Г. Пелагеша. – К., 2011. – 20 с.
21. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16.07.1999 № 1007-ХІV зі зм. та доп., внес. законами України; станом на 26.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua>.
22. Ровный В.В. Новейшее исследование предмета гражданского права (рецензия на монографию М.Н. Малеиной «Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита») / В.В. Ровный // Сибирский юридический вестник. – 2010. – № 3. – С. 78.
23. Сальников В.П. Трансплантация органов и тканей человека: проблемы правового регулирования / В.П. Сальников, С.Г. Стеценко ; под ред. В.П. Сальникова (вступ. ст.). – СПб. : Фонд «Университет», 2000. – 140 с.
24. Старовойтова О.Э. Юридический механизм реализации и защиты соматических прав человека и гражданина в Российской Федерации: историко-правовой и теоретический анализ : дисс ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.Э. Старовойтова. – СПб., 2006. – 453 с.
25. Степанова Е.Н. Трансплантация органов человека: мировой опыт и Россия (Гражданско-правовой аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Е.Н. Степанова. – М., 2004. – 228 с.
26. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Г.В. Чеботарьова. – К., 2003. – 19 с.
27. Шевчук С.С. Личные неимущественные права граждан в сфере медицинских услуг по гражданскому законодательству России : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.С. Шевчук. – Ростов н/Д, 2005. – 419 с.

Іван Танасійчук,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова